

1984 májusában a Művelődési Minisztérium és a Külügyminisztérium tíz éves kultúrdiplomáciai előkészítő munkájának eredményeként lehetőségem nyílt rá, hogy 10 napig kutassak Isztambulban, a Topkapi Szeráj könyvtárában.

A Topkapi könyvtára a legújabb időkig mint eddig ismeretlen korvinák potenciális lelőhelye szerepelt a magyar könyvtörténeti kutatások programjában, ahol Buda elfoglalása után a magyar királyi könyvtárnak Törökországba szállított köteteit őrzik.¹

A török háborúk után először 1862-ben Kubinyi Ferenc, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre kutatott Isztambulban és felfedezte a Corvina számos darabját. A Magyar Tudományos Akadémia eleinte hiába próbálkozott a kódexek megszerzésével. 1869-ben, Ferenc József törökországi látogatásakor Abdul Aziz szultán négy korvinát ajándékozott a királynak, amelyek végül is az Országos Széchényi Könyvtárba kerültek. 1877-ben II. Abdul Hamid a Törökország melletti magyar szimpátia-tüntetés hatására újabb 35 kéziratot, közöttük 12 korvinát adott vissza; ezeket a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi. Vámbéry Ármin kitűnő török összekötője révén 1889-ben újból elérte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége kutatási engedélyt kapott a Topkapi könyvtárba.

A bizottságnak az Ungarische Revue-ben közzétett jelentéséből ma is kiérezhető a csalódás: „A szultánok császári palotájában, a Szerájban csak viszonylag kevés számú nyugati kéziratot és ösnyomtatványt találtunk, 53-at az előbbiből (köztük 36 görög kéziratot) és 7-et az utóbbiból. Ezek között azonban nem volt sem az Ómagyar Biblia, sem a Máttyás udvarában énekelt hősi dalok, sem a magyar nyelvű templomi népénekek gyűjteménye, amelyekről a rajongó lelkesedés egykor úgy vélte, hogy ott rejtőznek; de még csak a királyi jegyző- és számadáskönyvek sem, amelyeknek feltalálásában reménykedtünk”² Talált azonban a bizottság négy olyan liturgikus kódexet, közöttük az 1463-ból való Futaki-Gradualét (ők antifonáleként azonosították), amelyről biztosra vették a magyar eredetet.³ Egy ma azonosíthatatlan asztronómiai kódexről úgy vélték, hogy az Zsigmond király könyvtárának részét képezte, Benincasa Óceán-atlaszát korvinának tartották (ma Nr. 47), egy Ptolemaeus-atlaszt pedig, amelyben a megfelelő Pannonia-oldalon magyar helyneveket írt be egy egykorú (15. századi) kéz, Vitéz János vagy Janus Pannonius egykorú tulajdonának tartották (ma Nr. 44). Az ott őrzött 36 görög kódexről minden részletezés és indoklás nélkül azt állapították meg, hogy azok többnyire a budai könyvtárból valók. Megemlékeznek még több boszniai vonatkozású, valamint néhány újkori (16–18. századi) magyarországi kéziratról.

Magyar kutatók – elsősorban orientalisták – természetesen azóta is jártak a Topkapi könyvtárban, az azóta rendezett anyag hungarika-szemponitú vizsgálatára azonban nem került sor. A rendezést és a feltárást századunk elején Dr. Halil Edhem Bej, az isztambuli múzeumok főigazgatója szorgalmazta. Ő bízta meg 1927-ben a könyvtárrendezés és restaurálás irányításával, valamint az anyag jegyzékbevitelével Adolf Deissmann berlini egyetemi tanárt. Deissmann a nem-keleti kéziratok részletes jegyzékét (katalógusnak ő maga nem akarta nevezni) 1933-ban publikálta.⁴ E jegyzék számai ma a könyvtár kéziratainak érvényes jelzetei. A kötetben Deissmann 135 darabot ír le, tehát csaknem háromszor annyit, mint amennyit a magyar akadémiai bizottság 1889-ben talált. Deissmann ismerte és használta a bizottság jelentését, minden esetben azonban nem tudta azonosítani a kéziratokat a bizottság általános jellegű hivatkozásaival. Sok tétel mellett ott áll a kódex állapotára vonatkozó lakonikus megjegyzés: „Zustand kritisch”.

Deissmann katalógusa alapján valamennyi olyan latin kódexet kézbevettem, amelyről a leírás alapján nem volt egyértelmű a (többnyire olasz) proveniencia. Utam legnagyobb eredménye a 14. századi antifonále azonosítása volt, amely a Deissmann-jegyzékben 43-as számon breviáriumként szerepel és az Anjou-kori magyar könyvművészet eddig ismeretlen termékét képviseli.

A nagyalakú (kb. 460×310 mm) pergamenkódex igen rossz állapotban van. Kötése szétesett, az egyik (elülső?) fedőlap, amely azonban a 15. századból származik, külön csomagban fekszik ma a kódex mellett.⁵ Ugyanitt még több töredékes lap található. Egyik levélre, amelyre egy későbbi kéz a Visitatio ünnepének zsolozsmáját jegyezte le, egy modern kéz (Deissmann vagy egyik munkatársa) a 305-ös lapszámot írta. A könyvtest ma 298 levélből áll, a 295 főlőtől kezdve két későbbi, 14. sz. végi–15. sz. eleji kéz írta. A lapok széle többnyire penészes, töredezett, a viszonylag széles margó miatt azonban a szövegeket csak helyenként érte kis károsodás.

Az antifonále de-tempore-része szokásosan ádvent első vasárnapjával kezdődik és tart a pünkösöd utáni 23. vasárnapig (139^v). A 140^r oldalon kezdődik a de-sanctis-rész, mégpedig Becket Tamás ünnepével (dec. 29.), *Incipiunt istorie de sanctis primo Sancti Thome archiepiscopi et martiris* bevezetéssel, a szokásos Szent Miklós-napi kezdés helyett. A sanctoraléban szerepelnek a magyar, ill. kiemelt hazai tiszteletnek örvendő magyar szentek verses zsolozsmái: Gellért, Adalbert, László, István, Imre, Erzsébet. A szentek sora Tamás apostollal zárul (dec. 21.). Ezután következnek a Commune-zsolozsmák.

A későbbi részben (295^r-től) Helena és Havasboldogasszony (*Maria in nive*) ünnepéhez kapcsolódó szövegek állnak.

A kódexet 16 nagy, kb. 120×60 mm-es aranylamellás, hosszabb-rövidebb keretdísszel ellátott figurális iniciálé díszíti. Az 1^r-n a keretdísz a lap bal és alsó margóján végighúzódik. Alul, egymásbahelyezett négyzetben és rombuszban oroszlánfej látható. A figurális iniciálék a következők:

- 1^r, A-betűben: Mária a gyermekkel, angyal ébreszti Józsefet
- 2^r, A-betűben: Próféták várják az eljövendő Messiást
- 18^v, S-betűben: Keresztelő Szent János a pusztában
- 19^r, H-betűben: Krisztus születése
- 36^r, H-betűben: Krisztus megkeresztelése
- 94^v, A-betűben: Krisztus feltámadása
- 106^v, P-betűben: Krisztus mennybemenetele
- 109^v, U-betűben: A Szentlélek eljövetele
- 114^r, G-betűben: Szentháromság
- 116^v, S-betűben: Az Utolsó vacsora
- 122^v (pünkösöd utáni első vasárnap), L-betűben: Sámuel próféta
- 140^r, P-betűben: Becket Tamás három gyilkossal
- 154^v, A-betűben: Jézus bemutatása a templomban
- 211^r, U-betűben: Mária halála az apostolok körében
- 235^v, S-betűben: Szent Mihály arkangyal
- 241^v, Mindszentek napja, G-betűben: Szentek csoportja

Az iniciálékról és néhány szövegoldalról, elsősorban az Árpád-házi szentek zsolozsmáiról fekete-fehér felvételeket készíthettem. Az ugyanekkor a Topkapi könyvtárában kutató Dr. Marianne Barrucand (Nancy) jóvoltából, néhány színes képhez is hozzájutottam. Teljes

mikrofilm megszerzésére való igyekezetünk azóta is sikertelennek bizonyult. Ugyanígy nem sikerült megszerezni a kódexet az 1985–86-os „Kódexek a középkori Magyarországon”c. kiállításra. A kiállításon csak négy színes felvételt mutattunk be. A katalógusleírás (64. katalógustétel) az eddigi egyetlen „irodalom” a kódexről.

1986. március 25-én az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának, Zenetudományi Intézetének, „Fragmenta codicum” kutatóhelyének munkatársai és néhány meghívott szakember kerekasztal-beszélgetésre ült össze, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok alapján megpróbáljuk a kódex pontosabb keletkezési idejét és helyét meghatározni. Első feltételezésem az volt, hogy az íráskép és az iniciálék megfigyelhető stíluskeveredése (olaszos és „északi” német–cseh stílus) alapján 1360 körül képzelhetjük el a kódex keletkezését. Az 1387-ben bevezetett Visitatio ünnepe a törzsanyagból mindenesetre hiányzik, utólag írták hozzá. Liturgiátörténeti szempontból nehéz a lokalizálást eldönteni. Becket Tamás ünnepének kiemelése miatt (vele kezdődik a de-sanctis-rész és külön iniciálét kapott) gondolhatnánk Esztergomra (Tamás az ottani társaskáptalan patrónusa volt). A sanktorale ilyen elrendezése azonban nem egyedülálló. Az OSzK Cod. Lat. 215 jelzetű pozsonyi misszáléjában (igaz, ez is esztergomi rítusú!) is így van.⁶ – Szent Mihály ünnepének iniciáléval való kiemelése miatt viszont Veszprémre is gondolhatnánk (a katedrális patrocíniuma), a dallamkincs sajátosságai is inkább Magyarország középső részére utalnak.⁷ A teljes mikrofilm megszerzése előtt azonban aligha lehet ezeket a kérdéseket véglegesen eldönteni.

JEGYZETEK

1. CSAPODI CS.: Tervtanulmány a külföldi könyvtárakban levő, magyarországi eredetű kódexek felkutatására. MTA I. Osztályának Közleményei, 1973, 459–478.

2. Ungarische Revue, 1889, 733. A német szöveget magyar fordításban közlöm.

3. Vö. SZENDREI J.: A magyar középkor hangjegyes forrásai. Budapest, 1981, 64., C 45-ös tétel.

4. DEISSMANN, A.: Forschungen und Funde im Serai. Mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapi Serai zu Istanbul. Berlin–Leipzig, 1933.

5. Valamennyi kéziratot barna papíros-csomagban őrzik. A kötéssel Rozsondai Marianne e kötetben közreadott tanulmánya foglalkozik.

6. Madas Edit megjegyzése a beszélgetés során.

7. Szendrei Janka megjegyzése a beszélgetés során.

